

2702

ԶԷՐՏՈՒՇՏ

ՆՈՒՊԱՐ ՓԱՇՄ
ԻՇԻԱՆ
ՆՈՒՊԱՐԵԱՆ

ԾԱԳՈՒՄՆ ԵՒ ԿԵՆՍԱԸԳՐՈՒԹԻՒՆ
(ԶՈՐՍ ՊԱՏԿԵՐՕՔ)

« . . . Աւնոյր ընդ իւր (Տրդատ) . . .
զւորեան քահերեցան իւրոյ պաճարին,
որ քաշիւքն կուէին. զառաջին սահմա-
նակալն 'ի նոր Շիրական կողմանէ . . . »

ԱԳԱԹԱՆԳԵՂՈՍ

Հաւաքեց եւ Հրատարակեց
ԵՂԻՇԷ Գ. ԶԻՐԶԵԱՆ

1920

9(47.925)
2-57

9(47.925)

2-57

7.3.4.

ԶԷՐՏՈՒՇՏ

ՆՈՒՊԱՐ ՓԱՇԱ

ԻՇԻԱՆ

ՆՈՒՊԱՐԵԱՆ

ԾԱԳՈՒՄՆ ԵՒ ԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

(ԶՈՐՍ ՊԱՏԿԵՐՕՔ)

« . . . Առնոյր ընդ իւր (Տրդար) . . .
չլորեանի թահերեցան իւրոյ դաճարին,
որ Բրաշխան կուին. զառաջին սահմա-
նակալն ՚ի նոր Շիրակուն կողմանէ . . . »

ԱԳԱԹԱՆԳԵՂՈՍ

2012

Հաւաքեց եւ Հրատարակեց

ԵՂԻՇԷ Գ. ԶԷՐԶԵԱՆ

1920

[illegible]

2004

37469-679-

51520-4h-h

Երախտագիտական անխոնջ աշխատանքի
Ազգային Մշակին, առ Վսեմապատիւ ՊՕԳՈՍ
ՓԱՇԱ, ԻՇԽԱՆ ՆՈՒՊԱՐԵԱՆԻ:

2021 ՆՐԱՏԱՐԱԿԻՉԸ

ՆԱԽԱՄՈՒՏ

«ԳԻՐԻՔ՝ ՓԻԼԵՄՈՒՆԻՆԻ»

ՈՅՆ դուզնաքեայ աշխատութիւնն լոյս ըն-
ծայելով կ'ուզենք մեր ազգայնոց ծանո-
թացնել այն մեծ գերդաստանը, որ սերած է Հայաստան
աշխարհի Սիւնիք նահանգի իշխանազուն ցեղէն, եւ դարիւր
անցնելով դարձեալ իր վրայ կը պահէ այն ազնուապի-
տական ձիրքերը որը շնորհուած էր նախախնամութենէն:

Սոյն իշխանազուն ցեղէն (ոստանէն) էր որ սերե-
ցան ճիւղաւորուելով մինչեւ մեր օրեր հասան, եւ այլ
տոհմն է Նուպարեան ընտանիքը:

Այս համառօտ հրատարակութիւնը լոյս ածելով
բախտաւոր կը համարենք զմեզ՝ թէ որ կրնանք քիչ շատ
դիտած վախճաններնուս հասնելով օգտակար ընել ասի-
կայ. եթէ՝ ընթերցողաց մէջ գտնուին իսկ 15 կամ 20 ան-
ձեր, եւ մեզ դիւրութիւն ընծայելով ասոր ընդարձակն եւս
լոյս ընծայենք մի օր. կը յուսանք որ թերութեանցն ալ
ներողամիտ կ'ըլլան:

Այս աշխատութեան համար մեր աղբիւրներն եւ հա-
ւաքումներն քաղած ենք, Ազաթանգեղոս, Մ. Խորենացի
եւ Մովսէս Կաղանկատուացի. վաւերաթուղթ տէր Յով-

հաննէս քահանայի վանանդեցոյ: Պատմութիւն Հայոց,
Հ. Մ. Զամչեանի: Զեռագիր նամակ, տէր Յովհ. քահանայ
վանանդեցոյ: Հ. Ղ. Մ. Ալիշանի, եւ Հ. Յակոբոս վրդ.
Խսավերտեանցի նամակներ առ Նուպար փաշա (իշխան):
Կենսագրութիւն Նուպար իշխան Նուպարեանի Յրանսերէն
լեզու: Յիշատակարան Հ. Եղիշէ Թորոսեանի: Արեւելք:
Բիւզանդիոն: Անահիտ: Նուպար փաշա՝ Պ. Պէրդրանէ:
Պատմութիւն եգիպտահայ գաղութին: Բազմավէպ: Յիշա-
տակարան, Զարդարեան Եղբարց:

1920, Փետրվար, Փէթրսն, Ն. Ծ. ԵՂԻՇԷ ԶԵՐԶԵԱՆ

ՆՈՒՊԱՐ ՓԱՇԱ

Ն. Յ. Տ. 1825 Վ. Յ. Տ. 1899

ՆՈՒՊԱՐ ՓԱՇԱ ԻՇԻԱՆ ՆՈՒՊԱՐԵԱՆ

ԾԱԳՈՒՄՆ ԵՒ ԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ԱՅԿԱԶԵԱՆՑ Իշխանութեան օրէն ,
Մեծ-Հայք (աֆղղ Հայաստան – Հայ-
աստան Բաւը վերջին ժամանակներու – գէոր էն) ունէր
չորս թագակալ նախարարութիւններ , որոնք
հաստատուած էին Արամ Նահապետի օրէն*)
այս թագակալ նախարարութիւններն էին Ա.
Բագրատունիք , Բ. Արծրունիք , Գ. Սիւնիք
կամ Սիսական և Վանանդեցիք : Այս թագա-

*) Հնախօսութիւն Հայաստանի , Հ. Մ. Գալստի-
ան , էջ 87 :

կալ նախարարութեան Գ. Բ. Բ. Սիւնիք*) կամ Սիսական ցեղը սկսաւ Սիսակէն, որ Գեղամայ Հայկազն Նահապետի որդին էր և իր բընակութեան տեղը իր անունովը Սիւնիք, և ըստ Պարսից Սիսական կոչուեցաւ. Սիւնեաց ցեղէն ելած է նաև Աղուանից ցեղը:

*) Սիւնիքը կամ Սիսակէնը՝ ըստ Վեդ, աշխարհ Սիւնեաց, Մեծ-Հայտի (Մեծ Հայաստան) բաժանումիւնէր թ. Բ. Բ. Նահանգն էր և ինչ կոչուէր — ԱՌԱՅ, — Սիսակէ որդւոյ անունէն, յետոյ սկսան կոչուի՝ Բուն Սիսակէ անունով, «Սիսակի ԱՅ» և յետոյ «Սիսի, ի. Բ» Սիւնիք Սարգստեան Նահանգի աբեւելեան կոչման էր, երեսն կամ Արտա գետի և Արշակ Նահանգի Վեդ. ունէր ժ. Բ. Բ. անունէր երեւոյ, Զահուի, Վայոյ յոր. Գեղարքունի, Սորո, Աղահեծ, Ծղուի, Հաբանդ, Բաղ, Զոր, Արեւիկ և Կոստանի:

Գեղարքունի գաւառին Վեդ ինչ գետնով գեղարքունի գետով ծովը, որուն Վեդ էն Սիսակ կոչուի և նըշանաւոր Սիսակայ վանին ու Գեղ վանին:

Վայոյ յորին Վեդ նշանաւոր էր Խաղոյի գետը, իսկ Բաղի Վեդ Բաղաբերդ անունը:

Սիւնեաց լեռներէն իջող հզօրագոյն գետերէն հըղօրագոյն օժանդակն է Կոստայ, Թաւրիս կամ Թերիս որ է ըստ հայոց Նախեաց Տրոս. Կոստայ գետը հիւսիսէն, Խաղոյի գետն հարաւէն, Գարգար կամ Կարկար Կարճեալ հարաւէն և Ժառ Ժալ Երասի իջնէն Հեռաւրէ կամ Հաւարի կամ Արեւայ, և ուրիշներ:

Սիւնեաց ցեղը Հայաստանի քաջ ցեղերէն մէկն ըլլալով մեր Հայկազեանց, Պարսից և Յունաց թագաւորներէն շատ պատիւ գտէր է, ու հրաման ունեցեր է նաև արծաթէ գահ, մարգարտէ վարսակալ, երկու ականջներն սսկի օղեր, վարազակիր մատանի, սսկի գաւաթով ըմպել, մէկ ստքին կարմիր կօշիկ, ու սսկի դգալ, սսկի պատառաքաղ և սսկի գաւազան գործածել՝ վրան ցեղին անունը գործուած, ինչպէս որ կը յիշէ Ստեփաննոս Ուռպելեան:

Վաղարշակ Սիւնեայ ցեղը մեծ նախարարութեանց կարգը անցնելէն զատ՝ մեծ Հայքի-Հայաստանի-արեւելեան կողմին կողմնակալ դրաւ՝ Կադմեան ցեղին հետ մէկտեղ, ու հոն տեղի զօրաց զլուս ձոնաց յարձակումներէն Մեծ-Հայքը պահելու համար. այս պաշտօնը ոչ թէ Վաղարշակ տուաւ Սիւնեաց ու Կադմեան ցեղին, այլ Արամ Նահապետը տուած էր, իսկ Վաղարշակ նորեն հաստատեց: Մեծն Տրդատ, Սիւնեաց նախարարը կրկին պաշտօնով կողմնակալութեան պաշտօնին մէջ հաստատելէն զատ, իր աշխարհին ու զօրքերուն չորս հրամանատարներէն մէկը ըրաւ՝ քսանմէկ իշխաններով, բացի

ասկից ութը գահագլուխ իշխաններէն մէկը ալ ըրաւ, որք են, Գուգարաց, Աղձնեաց, Անգեղ Տան, Կորդուաց, Բագրատունեաց, Արծրունեաց, Սիւնեաց, և Մամ-գոնէից. որոնք թագաւորի տաճարի սեղանին վրայ 400 իշխաններէն վեր կը նըստէին՝ իբրեւ գահագլուխ և բարձերէց արքունի տաճարին։ Այս ցեղը ժրդ դարուն Բագրատունեաց հետ խնամութեամբ կապուելէն ետեւ, զատ թագաւորութիւն ունեցաւ և Ա.ը եղաւ Սմբատ քաջ բարեպաշտ իշխանը։ Սիւնեաց իշխանութեան վերջին թագաւորն եղաւ Գրիգոր և մեռաւ 1066ին, 190-196 տարի տեւեց բովանդակ իշխանութեան թագաւորութիւնն և Սիւնեաց երկիրը բաժնեցին իրենց մէջ Փատլուն՝ Գանձակայ Ամիրան ու Գագիկ Արծրունեանց թագաւորը, և Սիւնեաց ցեղէն իշխաններ կարգելով՝ կառավարեցին երկիրն։

Թագաւորութիւնն վերջանալէն յետոյ քաջ իշխաններ ևս գտնուեցան ու հայրաբար որդւոց որդի իշխելով մինչև 1700ին՝ որ թորոս անունով քաջ խիզախ ու հայրենասէր իշխանի մը կողմէն կը կառավարուէր երկիրը, և կը բնակէր Չավրնտուր գաւառին մէջ

իշխելով. ու հաշտ կ'ապրէր իր տէրութեան սահմաններու թշնամիներուն հետ. խաղաղ և բարեկարգ վիճակի մը հասուցած էր գաւառը։

Թորոսի վերջին ժամանակները Սիւնեաց աշխարհի հանգիստը կը խանգարուի, Պարսիկները և ուրիշներ կը յարձակին հայ իշխանի երկիրները, և անհնարին վիշտեր կը պատճառեն հայերուն։ Այս պատճառով միւս իշխաններու խնդրանքով վրաց մեծ իշխանը Վսայ Տըփղեաց Շանաւուզ կը ղրկէ ազգաւ հայ Դաւիթ Սիւնի իշխանը, որ և ազգական թորոսի. Դաւիթ անպարտելի էր, իրեն ընկերակից ունենալով 40 հայ ազգի քաջեր, պաշտպանելու համար երկիրը աւերումէ. 1722 թվին էր սա։ Այդ խումբին կը միանայ նաև թորոս Չափնտուրայ իշխանը, և կը կըռուին թշնամւոյն դէմ և կ'ազատեն հայրենիքը հարստահարութիւններէ. և այս խումբը միանալով կռուեցաւ պարսից Բաթալի խանի հետ՝ յաղթելու մօտ հայ իշխան մը Ֆրոնակուլի դաւաճանութեամբ կը վախճանի 1724։

Թորոսի մահունէն ետքը Չափնտուրայ իշխանութեան կ'անցնի իր ազգականը երիտասարդ գեղադէմ և արին քաջ Նուպար,

որ բոլոր կռիւներուն մէջ յաղթական կ'ըլլայ
և կը յաջողի իր գաւառին վիճակը հանդար-
տեցնել ու երկիրը նեղողներէն կ'ապահով-
ցնէ :

Բայց մեծ իշխանն Դաւիթ հայ ազգի
Սիւնին նախարար կը վախճանի և անոր յա-
ջորդն ալ Մխիթար սպարապետ իր զօրքերէն
գաւաճանուելով կ'ապանուի, որով զօրա-
պետները և զօրքերը կը մնան անգլուխ, ու
տեսնելով թշնամիներուն զօրանալը, ամեն-
քըն ալ կը ցրուին աշխարհի շորս կողմը :

Ասոնցմէ ոմանք Պարսկաստան կը գաղ-
թեն և պարսից զօրաավարներ կանուանուին .
մաս մ'ալ Գուգարաց մեծ իշխանին դիմելով
անոր կը յարին . ուրիշներ ալ շատ մը ճանա-
պարհորդութիւններ ընելէն ետք, Օսմանեան
երկիրները կը դիմեն, որոնցմէ Նուպար և
ուրիշներ Զմիւռնիա կերթան և հոն հասնե-
լով իրենց բնակութիւնը կը հաստատեն :

Նուպար հոն տուն մը դնելով կ'ամուս-
նանայ : Երեք զաւակներ կ'ունենայ Դաւիթ,
Սողոմոն և Պաղտատար . որոնք Զմիւռնիոյ
մէջ վաճառականութեամբ կ'զբաղին . ասոնց-
մէ Սողոմոն իր արդիւնաւոր ջանասիրութե-
ամբ կը յաջորդէ իր հօրը Նուպարի :

Սողոմոն կ'ունենայ 4 զաւակ . Նուպար,
Մկրտիչ, Առաքել և Դաւիթ . որոնք վաճա-
ռականութեամբ կը զբաղին . ասոնցմէ Նու-
պարի զաւակն էր Յովհաննէս Նուպարեան,
որուն զաւակներն են Ստեփան և Մեսրոպ
Նուպարեան (ծանօթ գրեթէ և համարէի Քրի-
ստոսի Մանգիէի կողմէն) իսկ Մկրտիչ
Նուպարեան որ առաջնակարգ դիրք մը գը-
րաւած էր Զմիւռնիոյ մէջ վաճառականութե-
ամբ և ամուսնացած էր Կիւլ Հանըմի հետ,
ունեցած է երկու զաւակներ Առաքել Պէյ
և Նուպար Փաշա :

Մեծ դիւանագէտը ու ազգասէրը Նու-
պար Փաշա Նուպարեան ծնած է Զմիւռնիոյ
մէջ 1825 թուականին :

Նուպարեան գերդաստանը ինչպէս որ ը-
սինք արդէն սերած էր Սիւնեաց աշխարհի
իշխաններէն, գաղթած է՝ և հաստատուած
Զմիւռնիոյ մէջ :

Նուպարի ծնողքը տեսնելով իր ուշիմու-
թիւնը և նկատելով որ միջավայրին տուած
ուսումը անբաւական է անոր զարգացմանը,
կը ղրկէ զինքը տաւալին մանուկ հասակին
մէջ ժընէվ ուր երկու տարի կը մնայ և կըս-
տանայ իր նախնական կրթութիւնն, յետոյ

կանցնի Սօրէզ, ուր տակաւին հազիւ 15 տարեկան, փայլուն կերպով կաւարտէ իր դըպրոցական շրջանը :

Պօղոս պէյ Եոսսուֆեան*) որ Եգիպտոսի առեւտրական և արտագին գործոց նախարար էր, քարտուղարի պաշտօնով Եգիպտոս կը հրաւիրէ Նուպար Նուպարեան :

1844ին Պօղոս պէյ Եոսսուֆեան կը մեռնի, և Նուպար քարտուղար-Թարգման կ'անուանուի Մուհամմէտ Ալի փաշայի, և երեք ամիս յետոյ կցորդ խորհրդականը Իպրայիմ փաշայի :

Իպրայիմ փաշայէն զնահատուելով իր կարողութիւնը, 1846ին փաշան երբ եւրոպա կուղեւորի, կնկերանայ անոր իբր Թարգման. երբ Փարիզ էին Լուի Ֆիլիպ Թագաւորէն մեծարուելով Նուպար կ'ստանայ պատուոյ լէ-

*) Պօղոս պէյ Եոսսուֆեան Տօրեղբայրն էր Նուպարի, և էր առեւտրական ապրասիւն գործոց նախարար Եգիպտոսի մէջ. Պօղոս պէյ Եոսսուֆեան ծնած է Զօհաբէյ մէջ 1775 թվին. և մահած է 1844 թվին. գիտէր Հայերէն, Թուրքերէն, Պարսկերէն, Արաբերէն, Յունարէն, Իտալերէն և Ֆրանսերէն. իր կնիւնդին կանգնեալ է Եգիպտոսի մէջ. պարծանք է Հայոցին:

Երէրասարդոն-Բէն

ԱՌԱՔԵՆ, ՊԷՑԻ Լ ՆՈՒՊԱՐ ՓԱՇԱՒ

(1848ի Ինքնաբերական)

դէօնի խաչը . յետոյ կ'անցնի Լօնտօն վերադարձին կը հանդիպի Լիզպօն, Քօրսիքա և Նաբօլի :

Նուպար փաշա Իզմիր կերթայ արձակուրդով, վերադարձին Մուհամմէտ Ալի փաշաի քով կը բարձրանայ գայմազամութեան և խորհրդական թարգման կ'անուանուի 1847 ին Իպրահիմ փաշաի հիւանդութեան առթիւ ինք և եղբայրը կընկերանան անոր փարիզի մէջ, և 1848ին Պօլիս կերթայ Իպրահիմ փաշայի հետ, և մինչև մահը անոր քովէն չի զատուիր 1848 Նոյ . 25 :

Երբ Ապպաս փաշա Սուէզ կուգայ և անկից Պօլիս կը մեկնի Նուպար փաշա . Ապպաս փաշաի հետ Պօլիս կերթայ, երբ Ապպաս Եգիպտոս կը դառնայ Նուպար փաշա պէյուսութեան կը բարձրանայ, և փոխարքայի առաջին քարտուղար ու առողջապահական տընօրէն կը կարգուի :

Նուպար փաշա ամուսնացած է 1850, Սեպ. 3ին, Գէորգ պէյ Երամեանի աղջկան օրիորդ ծուլիկ Երամեանի հետ, կնքահայրութեամբ ձէգայիրլեան Մկրտիչ ամիրայի :

Նուպար փաշա Պօլսէն վերադարձին, Ալէքսանդրեայէն Սուէզ երկաթուղիին գա-

լափարը կը յղանայ, և Լօնտօն կ'երթայ երկաթուղիի շինութեան համար . վերադարձին իր եղբօր Առաքել պէյի հետ կ'անուանուի Վիէննայի և Պերլինի ներկայացուցիչ, Ապպաս փաշաի կողմէն :

1856ին Սուտան*) կ'երթայ և 1857ին բարձրագոյն աստիճանաւ ընդհանուր դատախազութեան նախագահ կ'անուանուի, և յետոյ Թրանսիլիա անօրէն ու երկաթուղիի մասնախումբին անդամ :

1858ին երկաթուղիներու շինութեան անօրէն կ'անուանուի . 1859ին Վիէննա, Պերլին և Փարիզ մինչեւ 1861, Դեկ . 16 :

1862ին Սայիտ փաշաի հետ կը ճամբորդեն Ֆրանսա, Անգլիա և Արժօնի :

1863էն Պօլիս և Եգիպտոս քանիցս երթեւեկած է :

1863ին և 1864ին մէջ տեղերը Սուլթան

*) Այս միջոցին արքէն Նուպար փաշաի եղբայրը Առաքել պէյ Նուպարեան Սուտանի ընդհանուր դատախազի էր, և հաշիւ 14 տէր այս պաշտօնը իւր վարէ և հահը վրայ իւր հասնի 1858ին . Առաքել պէյ այս բարձր պաշտօնին նշանաւ էր Սաիդ փաշաի նշան, որ շատ բնահարուստ էր :

Ազիզ կուգայ Եգիպտոս և այդ առթիւ Նուպար փաշա կըլլայ Ֆէրիք և Փաշա:

1864ին յԵգիպտոս վերադառնալէն ետք կը մեկնի Փարիզ իբր ներկայացուցիչ փոխարքային Լըսէբսի հետ բանակցելու համար, Գան կ'երթայ և Փարիզ կը վերադառնայ:

1864 Յուլիս 8ին Նափուէօն կայսրէն կ'ընդունի պատուոյ լէգէոնի հրամանատարի խաչը և իրաւարար պատուանունը: 1865ին Պօլիս երթալով կը բանակցի ուղղակի Խտիվկան յաջորդութեան համար և դառնալով Եգիպտոս հանրօգուտ շինութեանց նախարար կ'անուանուի. 1866ին արտաքին գործոց նախարար կ'անուանաւի և 1866ին հրաման կըստանայ դառնալու Գահիրէէն դէպի Պօլիս պատգամաւորութեան մը գլուխը անցնելու և 1867ին Պօլիս կ'երթայ հարթելու համար Սուլթանի և Իսմայիլ փաշաի մէջ եղած խընդիրներն:

1867էն մինչեւ 1868ը շատ անգամներ Պօլիս, Բարիզ, Թուլոն, Պերլին, Ֆիորէնձայ, Վենետիկ, Նորեն Ֆիորէնձայ, Վիէննայ, Պրիւսէլ և Աւստրիա կը ճամբորդէ:

Սուէզի բացման մասնակցած է և կցորդ նշանակուած է Աւստրիոյ կայսեր:

Նուպար փաշա երկու տարի եւրոպա կ'անցունէ ուր 1877ին Պուլկարական խնդրին ժամանակ Պիզմարք իշխանին կողմէ տէրութեանց կ'աջարկուի անուանել Նուպար փաշան իբրեւ ընդհանուր կառավարիչ Պուլկարիոյ, բոլոր տէրութիւնք կ'ընդունին, սակայն Ռուսօ - Թրքական պատերազմը կը վիժեցնէ այս ծրագիրը:

Իսմայիլ փաշաի կողմէն վերստին Եգիպտոս կը հրաւիրուի 1878ին Նուպար փաշա, որ կը վերադառնայ երկրին կացութեան վերայ տեսակցութիւններ ունենալէ ետք, Լորտ Սալզպըրիի և Լորտ Պիքէնսֆիլտի հետ՝ Լօնտօնի մէջ և Լորտ Լիօնի և Մր. Ուտտինկըտընի հետ Փարիզի մէջ:

Երբ Եգիպտոս կը դառնայ Խտիվին կառավարիչ կառավարութեան թողուլ իր բոլոր հողերը իբր տպահովութիւն պարտքին և կալվածական փոխառութեան. որու փոխարէն անձնական գանձ կը հաստատուի Խտիվին և իր ընտանիքին համար:

Իսմայիլ փաշաի կը ներշնչէ նախարարաց խորհուրդ մը կազմելու գաղափարը: Խտիվը կ'ընդունի այս առաջարկը և 28 Օգոստ., 1878 թուակիր պաշտօնագրով ուղղուած Նուպար

փաշաի, կը հաստատէ Եգիպտոսի մէջ նախա-
րարաց խորհուրդ մը՝ որ ունէ նախագահու-
թիւնը նուպար փաշային կը վերապահէ:

Նուպար Եգիպտոսը կը լքէ. Պիզմարքին
խնդրանքին վրայ Ֆրանսա և Անգլիա կը պըն-
դեն Սուլթանէն հրաժարեցնել Իսմայիլ փա-
շան: Սուլթանը հեռագրական հրամանով մը
կը հրամայէ (26 օգոստոս, 1879) հրաժարումը
Խալիվին և ուրիշ հեռագրական իրատայով մը
Թէֆֆիգ փաշա Խալիվ կ'անուանէ:

1884ին Նուպար փաշա վերստին նախա-
րարական խորհուրդի նախագահ կ'անուան-
ուի, և միանգամայն դատական և արտաքին
գործոց նախարար:

1888ին Նուպար փաշա կը հրաժարի և
Թէֆֆիգ փաշա ալ կը մեռնի. Ապպաս փա-
շա Գահիրէ կը հասնի իբր փոխարքայ:

1868էն մինչև 1895ին շատ պաշտօններ
վարելէն յետոյ Նուպար փաշա 1894ին դարձ-
եալ խորհրդին նախագահ կ'անուանուի, ներ-
քին գործոց նախարարութեան պաշտօնով.
քանի մը ամիս պաշտօնավարելէն ետք իր
հրաժարականը կուտայ և յոգնած մարմինը
կազդուրելու համար կը մէկնի Փարիզ ուր
կը վախճանի 1899ին:

Նուպար փաշա հակառակ իր դիւանագի-
տական ծանր աշխատութեանց, երբէք մոռ-
ցած չէ իր հայ ըլլալը և միշտ հետաքրքր-
ուած է իր տառապեալ ազգին ցաւերովը.
բայց ազգը իր յարգը չէ գիտցած և վար-
ուած է իր հետ կոշտօրէն, և մերժած է իր
առաջարկները:

Նուպար փաշա կարապետ վարդ. Շահ-
նազարեանի բարեկամն էր, և ստատարած է
անոր «Շար Հայ Պատմագրաց» հրատարակու-
թեանց և 1865ին երբ վարդապետը վախճա-
նեցաւ, իր կտակին*) մէջ կտակակատար նը-
շանակած էր Նուպար փաշան: Բարեսիրտ փա-
շան ընդունելով վարդապետին կտակը և իր
կողմէն 4000 ոսկի ևս աւելցնելով իր եղբոր
Առաքել պէյի յիշատակին հիմնեց վարժարան
մը Խաս գիւղի մէջ 1866ին որ մեծ դեր ու-
նեցաւ ազգին մէջ և հմուտ չըջանաւարտներ

*) Կարապետ վարդապետ Շահնազարեան ինչդե-
պէս ընկելով 1000 ոսկի շահ Գոյ + և Գրամ տեւոյ-
ած էր՝ հասարակ ռեսանդներէ կամ ժառանգաւոր-
ներէ ապագայ եկեղեցականներ պարարտող Գոյրոյ մը
հիմնելու նպատակաւ, և իր Բաղձանք հաղորդած էր
Գոյար փաշայի և անոր եղբոր Արամիւ պէյի:

ընծայեց. վարժարանի անունն էր Նուպար — Շահնազարեան :

Երբ Սասունի ջարդերուն լուրը պայթեցաւ եւրոպայի մէջ և հայկական խնդիրը ըսկոտւ արծարծուիլ, Նուպար փաշա փոփաքեցաւ հրատարակութիւն մը ընել տալ, հայը ճանչցնելու համար եւրոպայի, և այս պատճառաւ ուզած է տեսնուիլ Հ. Ղ. Ալիշանի հետ. որու կողմէն Հ. Յ. Վ. Իստվերտեանց Եգիպտոս եկած է և առաջարկած է փաշային էջմիածնայ, Երուսաղէմի, Վենետիկի և Վիէննայի մատենադարաններուն մէջ գտնուած ձեռագրերուն, յիշատակարաններուն ֆրանսերէն թարգմանութիւնը հրատարակել, որոնց նիւթերը հետաքրքրական կրնային ըլլալ. այդ հրատարակութիւնը «Նուպարեան» անունով պիտի ըլլար և որուն ծախս կերթար 600 ոսկի :

Նուպար փաշա մերժած է այն հրատարակութիւնը և առաջարկած է հրատարակել «Սիսուանի» ֆրանսերէն թարգմանութիւնը, նկատի առնելով Կիլիկիոյ կարեւորութիւնը, և ասոր համար Մխիթարեան վանքին տուած է 25.000 ֆրանք. զիրքը հրատարակուած է բայց աւարտը փաշային մահուան շարժուն

զուգադիպած է որով մեծանուն փաշան չէ կրցած տեսնել իր բարեգործութեան արգասիքը :

Նուպար փաշա սատարած է նաև Նուպար Շահնազարեան վարժարանի աշակերտաց հրատարակած «Երկրագունդ» թերթին, վարժարանի յատուկ սեփհական եզոզ տպարանին մէջ. «Երկրագունդ»ը սկսաւ 1870ին և դադրեցաւ 1871ին, մէկ տարի կեանք ունենալէն յետոյ :

Նուպար փաշա հայասէր Վիքթոր Լանկլուային 25.000 ֆրանք տուած է որպէսզի Հայոց Պատմութիւնը Ֆրանսերէնի թարգմանէ և եւրոպացւոյց ճանչցնէ Հայոց անցեալը, այդ զիրքը հրատարակուած է Փարիզի մէջ Historie de l'Arménie անունով և կը բաղկանայ երկու հատորներէ :

Երբ 1878ին ազգային ժողովոյ կողմէ Պերլին գացող պատուիրակութիւնը հոն հասած է, Նուպար փաշա և Լորիս Մելիքով հոն կը գտնուէին :

Նուպար փաշա անտարբեր չէ մնացած Հայոց վրայ կատարուած հարստահարութեանց հանդէպ և մեծն Ռուսիոյ Զարին Փարիզ այցելած ատեն ունկնդրութիւն մը

խնդրած է Ձարէն որպէսզի հայերու կրած անհանդուրժելի զրկանքներն ու տառապանքները բացատրելով՝ Ձարին միջամտութիւնն խնդրէ վերջ մը դնելու անոնց, և Ձարը այդ ունկնդրութիւնն շնորհած է իրեն. սակայն խնդրանքին նպաստաւոր հետեւանք մը ունենալու կարելիութիւնը ապահոված չէ... այս բանը խորունկ վերք մը բացած է նուպարի սրտին:

Նուպար փաշաի արձանները կանգնուած են քանի մը տեղեր, Գահիրէ, և Ալէքսանդրիոյ մէջ երկու տեղեր. (Տահաթէն յը ունի Ալէքսանդրիոյ հայոց եկեղեցւոյ շրջափակին մէջ, և արշալոյսին հրապարակին վրայ) ուր անցորդ մը կարելի չէ որ չը հիանայ պետական մեծ հանճարին և մեծ հայուն վրայ:

Ահա նուպար փաշաի կեանքը կարելի եղածին չափով համառօտ ներկայացուցինք, և գծերու սեղմումներու մէջ ամփոփեցինք իր գործունէութիւնները և շատ մը գործեր ալ զանց ըրինք զորս ազգին համար տքնած է. կատարեալ կեանքն ներկայացնելու համար հատորներ չպիտի բաւէին:

ՄԱՍՆ Բ.

ՊՕՂՈՍ ՓԱՇԱ — ԻՇԽԱՆ ՆՈՒՊԱՐԵԱՆ

Ծնւել Գ. Տ. 1851ին

Նախագահ Հայ Ազգային Պատուիրակութեան
1914 - 1920

ՊՕՂՈՍ ՓԱՇԱ

ԻՇԽԱՆ

ՆՈՒՊԱՐԵԱՆ

ՀԱ. այս մեծ պետական մարդու զաւակն է Պօղոս փաշա Նուպար, և մեծանուն գիւնադէտին զաւակը ծնած է 1851ին և ժառանգած է իր հօր գեղեցիկ ձիրքերն ու կարողութիւնները:

Իր երիտասարդութեան եւրոպայի մէջ բարձրագոյն կրթութեան մը հետեւած է, և վերադարձին Եգիպտական կառավարութեան շատ մը օգտակար ծառայութիւններ մատուցանելէն զատ 1900 թվականին հեղինակած է

երկրագործական շոգեշարժ արօր մը՝ այնպիսի կատարելագործութեամբ, որուն համար Ֆրանսական կառավարութիւնը պատուոյ լէգէօնի պատւանշանով պատուած է զինքը եւրոպական մամուլը մեծ գովեստով խօսած է Պօղոս փաշայի վրայ, այդ գիւտին առթիւ 1900ի Փարիզի արուեստահանդէսին ստացած է ոսկի մետալ:

Եթէ Նուպարեանց բարոյական և նիւթական աշակցութիւնները չըլլար ոչ Եգիպտոս ոչ ալ Ֆրանսա և Եւրոպա, այնքան լայն չը պիտի բնային իրենց դռները այն ահագին գաղթականութեան առջեւ, որ կազմուեցաւ 1895ի և 1896ի հայկական ջարդերու փաղջողներէն. անոնք էին որ հայթայթեցին հազարաւոր ոսկիները որոնց մատակարարութիւնը յանձնուած էր մասնաւոր յանձնաժողովի մը:

Տարիներէ ի վեր տէր և տիկին իշխան Պօղոս Նուպար և որդի Առաքէլ Ոստանիկ ամէն մէկը ամիսը Մական ոսկի կը վճարէին Ալէքսանտրիոյ աղքատախնամին և նոյնքան ալ Գահրիբէի աղքատախնամին, շարունակելով մասնաւորներու ամսական նպաստներ տալ ըստ իրենց ընտանեկան սովորութեանց՝

զանց ընելով այն նպաստներ և այն օգնութիւններ, որոնք ծածկաբար կը մատակարարուին և կը բաշխուին:

Իշխան Պօղոս գեղեցիկ ծրագիրը յղացած էր առեւտրական և երկրագործական վարժարան մը հաստատելու համար՝ Եգիպտոսի մէջ, յատկացնելով այն նպատակին միլիոն մը ֆրանք, սակայն գործին բազմազան դժուարութիւնները նկատի առնելով յետագուեցաւ ու իբրեւ փոխարինութիւն չինեց Պուլազի մէջ ազգային երկսեռ վարժարան մը իր բոլոր գոյքերով կահաւորուած և այդպիսով փրկեց Հայ ուսանողութիւնը մութ ու խոնավ փողոցի խարխուլ ու փլչեւու վրայ եղող չէնքէն՝ Գալուստեան վարժարանէն:

Իշխան Պօղոս Նուպարի մեծագոյն փառքը պիտի ըլլայ իր իսկ նախաձեռնութեամբն 1906ին հիմնած Եգիպտոսի « ՀԱՅ ԿԱԿԱՆ ԲԱՐԵԳՈՐԾԱԿԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՄԻՈՒԹԻՒՆԸ » որուն նպատակն է՝ Ա. — Ասիաբնակ Հայ ժողովուրդին մտաւոր և բարոյական զարգացմանը նպաստել, Բ. — Անոնց նիւթական և տնտեսական կացութիւնը բարելոքելու աշխատիլ, Գ. — Այս արդիւնքը յառաջ բերելու ծառայող ու է ձեռնարկ կամ

հրատարակութիւն քաջալերել:

Իշխան Պօղոսի հիմնած սոյն ընկերութիւնը քիչ ժամանակի մէջ ծաւալ գտաւ ի սփիւռռ աշխարհի հայ գաղութներուն մէջ, որ այսօր իր 213 մասնաճիւղերովը և 12.000-էն աւելի անդամներովը կը պարծի, Հայաստան, Ռուսաստան, Պարսկաստան, Եւրոպա, Սուտան, Եթովպիա, Հնդկաստան և Ամերիկայի միացեալ նահանգներ, իր անդամները մեծ դործունէութիւն ցոյց կուտան պատերազմի արհաւիրքներէն ազատուող բեկորները պահելու համար:

Իշխան Պօղոս իր ազգին յոյժ սիրելի ըլլալուն համար, իր հիմնած միութեան ցկեանըս նախագահ հռչակուած է:

1914 թվականի սկսած աշխարհաւեր պատերազմին առթիւ Հայաստանեայց Առաքելական Եկեղեցւոյ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Գէորգ Ե. ի կողմէն Հայոց Ազատագրութեանը և ամբողջ հայ ժողովրդեան ներկայացուցիչ և մեծ պատուիրակ կարգուեցող ազգային դատին. իշխան Պօղոս հայ դատը պաշտպանելու համար ուղեւորեցաւ դէպ ի Փարիզ Ֆրանսայի մայրաքաղաքը, դաշնակից պատերազմողներու ներկայանալու և հետա-

ՎԵՂԱՓԱՌ Տ. Տ. ԳԵՈՐԳ Ե. ՍՈՒՐԵՆԵԱՆՑ

Ծնւել Յ. Տ. ԳԵԼ. 28. 1846Ի. ԹԵՖԼԷ

Ընտրւել Կաթողիկոս Տան ՍԵԲ. ԷՎԺԱՅԷ

ԳԵԼ. 13. 1912Ի.

պնդելու իրեն վստահուած Հայոց Ազատագրման Մեծ Դատը, ուր կը մնայ մինչեւ օրս և կը վայելէ բոլոր հայութեան վստահութիւնն ու համակրանքը. իշխան Պօղոս քանիցս ուղեւորած է Անգլիոյ մայրաքաղաքն ալ Լոնտօն, և հայ ազգը այս մեծ դիւանագետի կարողութենէն ու ժողովրդասիրութենէն կ'ակնկալէ դեռ չատ բարիքներ իր ապագային համար. իր շնորհիւն գոյացաւ Հայ-Քրիստոնեայի համաձայնութիւնն, իր միջոցաւ ու իր դիւանագիտութեամբ էր որ Վեհաժողովին կողմէ ու Ամերիկեան կառավարութենէն ճանչցուեցաւ Երեւանի Հայկական de Facto կառավարութիւնը. իր շնորհիւն է որ հայ ժողովրդի մնացած բեկորներուն համար հանգանակուեցաւ միլիոնաւոր ռսկիներ և տօլարներ. իր հայ ազգին մատուցած մեծ ծառայութիւններն ու օգտակարութիւններն կը թողումք ապագայ պատմութեան. իր հանձարին, կարողութեան ու դիւանագիտութեան վրայ հիացումով խօսած են ու կը խօսին եւրոպական մեծ քաղաքագետներ. իր ծննդեան տարեգարձն տօնեց հայ ազգը մեծ ոգեւորութեամբ Պօլիս և այլուր. իր աստղը բարձր է քան ուրիշ հայ քաղաքագետ-

ներ ու դիւանագետներ. մեծ հեռատեսութիւն ունի հայ ապագային համար:

ՀՐԱՏԱՐԱԿԶԻՆ ԱՆՏԻՊ ԳՈՐԾԵՐԸ

- 1.— Մշոյ Մշուշը և Հայոց Աստղիկը
Հասարակական
- 2.— Վահագն Հայոց Չաստուածը և Յարդ-
գողին Պատմութիւնն
Հասարակական
- 3.— Վիճակը Տիգրանակերտի Մէջ
- 4.— Այց մը Անգեղ-Տան
Պատմական
- 5.— Ամիթ, Տիգրանակերտ, Տիար-Բակուր
Պատմական Ուսումնասիրութիւն
- 6.— Վարդապետ, Վառ-Վառ
Պատմական-Ուսումնասիրական

2702

ԳԻՆ 50 ՍԷՆԴ

Ի ՆՊԱՍՏ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԲԱՐԵԳՈՐԾԱԿԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ

ՄԻՈՒԹԵԱՆ

ՈՐԴԵԳՐԱԾ ՈՐԲԵՐՈՒՆ

20.12

ԳԻՆ 50 ՍԷՆԴ

Ի ՆՊԱՍՏ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԲԱՐԵԳՈՐԾԱԿԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ

ՄԻՈՒԹԵԱՆ

ՈՐԴԵԳՐԱԾ ՈՐԲԵՐՈՒՆ